

Tom Nichols

Cel mai mare dușman al nostru

Atacul din interior
asupra democrației moderne

Traducere de Doru Căstăian

POLIROM
2022

Cuprins

<i>Prefață.</i>	9
Introducere. Cel mai mare dușman al nostru.	17
1. Râvnind la o apocalipsă. Pericolele aduse de pace și abundență.	43
2. Cei mai drăguți oameni pe care îi vei antipatiza vreodată. Când vecinii cei buni nu sunt și buni cetățeni.	73
3. „Nu mai există virtute printre noi?” Democrația într-o epocă a furiei și a resentimentului.	101
4. Un eșec al sistemului? Suferința umană și argumentele împotriva democrației liberale.	135
5. Salut, te urăsc. Cum hiperconectarea distruge democrația.	171
Concluzie: Mai există cale de întoarcere?	205
<i>Note.</i>	233
<i>Index.</i>	257

Pandemia de narcisism

Cel mai important ingredient în declinul democrației moderne este narcisismul, adevărata pandemie care stă la rădăcina aproape tuturor problemelor democrației. Narcisismul, preocuparea nesă-nătoasă pentru propria persoană cu excluderea a orice altceva – și în special cu excluderea altor ființe umane –, ne face să nu ne mai gândim la nevoile altor oameni și ne ispitește să-i vedem doar ca pe niște obiecte în relație cu propria noastră fericire. El este însoțit de sentimentul că totul ni se cuvine, de convingerea egocentrică și egoistă că importanța pe care ne-o acordăm merită să fie permanent răsplătită. Narcisismul subminează orice tip de virtute, dar este în special nociv pentru încrederea socială, cea care ajută democrațiile să reziste în timpuri grele. Prin definiție, o democrație este o comunitate. Prin definiție, un narcisist nu reușește să-și păstreze sau să acorde altora calitatea de membru al unei comunități.

Cum am ajuns aici este o întrebare importantă, dar, indiferent ce căi am urmat, americanii, alături de un număr semnificativ de cetățeni din alte state, au ajuns în fundătura unei societăți uimitor de narcisiste și de convinse că totul i se cuvine. Acest lucru nu s-a întâmplat peste noapte și destui comentatori atenți l-au anticipat. Printre cei mai influenți se numără Christopher Lasch, care, într-o carte din 1979 numită *The Culture of Narcissism*, se dezlănțuia împotriva apariției „noului narcisist”, un hedonist aflat în căutarea împlinirii personale în timp ce fuge de responsabilitățile vieții de adult. Lasch a făcut un portret al americanului obișnuit de la sfârșitul secolului trecut, pe care îl vede ca pe un copil mare ce „proslăvește cooperarea și munca în echipă” în vreme ce „dă dovadă de impulsuri antisociale puternice”, ce „propovăduiește respectul față de reguli și reglementări cu speranța secretă că lui nu i se aplică”, ale cărui „dorințe nu au limite” și ale cărui pretenții permanente de gratificare imediată creează „o stare de dorință neobosită, mereu nesatisfăcută”³.

Lasch, care a refuzat identificarea rigidă cu stânga sau dreapta, nu era criticul cel mai atrăgător. Unele dintre avertismentele sale

s-au dovedit a fi rezultatul unor prejudecăți sau de-a dreptul greșite. (După cum nota ulterior E.J. Dionne, Lasch credea că „ideologia supremației albe nu pare să mai aibă vreo funcție socială importantă”, o observație de neînțeles chiar și la acel moment⁴.) Scrierile sale de mai târziu par să fie ale unui universitar atât de sătul de atitudinile colegilor lui și ale altor elite culturale încât a devenit, printr-o reacție plină de iritare, un populist. La momentul în care a scris *The Revolt of the Elites*, publicată în 1996 la puțin timp după moartea sa, era mult mai înțelegător cu masele și mult mai preocupat să critice clasele superioare, mergând chiar până acolo încât să scuze exact același gen de indolență civică pe care probabil că ar fi deplâns-o cu câteva decenii înainte.

Totuși, la finalul anilor '70, Lasch putea vedea răul care fusese deja făcut. Într-un pasaj în care pare să prezică apariția internetului și ciclul media continuu, el avertiza că „curențele istorice și-au dat mâna în vremurile noastre ca să producă nu doar în cazul artiștilor, ci și al oamenilor obișnuiți un ciclu al conștiinței de sine ce escaladează – un sentiment al propriei persoane ca actor care evoluează în permanență sub privirile prietenilor și străinilor”. Într-o astfel de cultură, rezultatele obținute prin muncă perseverentă, cooperarea cu ceilalți și gratificarea amânată sunt inutile. Atunci când cetățenii dau mereu spectacole unii pentru alții, ei așteaptă premii și recompense psihice imediate, chiar dacă nu le-au câștigat, și devin supărați și resentimentari dacă nu le obțin.

Unele dintre aceste remarci au fost probabil răspunsul lui Lasch la exhibiționismul ieftin, la decadența dulceagă și la stagnarea culturală generală din epoca disco. (Permiteți-mi să adaug, pentru cititorii mai tineri, că, în comparație cu restul anilor '70, disco a fost unul dintre cele *mai puțin rele* lucruri). David Frum a descris acel deceniu ca fiind unul „straniu, plin de încordare”, o perioadă de „neliniște și disperare, punctată de dezastre”, în timp ce Mark Lilla, profesorul liberal de la Columbia University, avea să-și amintească mai târziu cât era de dificil „să transmiți cuiva care nu a trăit sau nu a fost conștient din punct de vedere politic pe atunci ce loc mohorât părea America la sfârșitul anilor '70, cât de lipsită de direcție și de încredere era”⁵. Strălucirea perioadei postbelice în sânul

generației mai vârstnice dispăruse, iar energia copiilor ei de la mijlocul anilor '60 se epuizase într-un deceniu. Autoexaminarea a devenit noul hobby, iar realizarea de sine noul țel.

În anii care au urmat, America a reușit să-și revină ca mare putere economică și militară. Cultura civică și socială americană nu. La treizeci de ani după ce Lasch și-a lansat diatribele, psihologii Jean Twenge și Keith Campbell au publicat volumul *The Narcissism Epidemic*, un studiu usturător care arăta în detaliu cum narcisismul și convingerea că totul ni se cuvine s-au infiltrat profund în viața Americii. Twenge și Campbell au analizat evoluția societății americane de la sfârșitul anilor '60 până în secolul XXI, creând o narațiune complexă despre sinergia dintre abundență, distracție, educație și o persistentă cultură a tinereții, promovată profitând de frica firească de bătrânețe a oamenilor.

Aceste evoluții economice și culturale au dus la apariția unei probleme persistente pe care Twenge și Campbell au descris-o ca pe „strania adolescență perpetuă a multora dintre adulții americani”.

Ne imaginăm narcisismul în societate sprijinindu-se pe patru piloni. Unul ține de dezvoltare, incluzând un parenting permisiv și o educație orientată către creșterea stimei de sine. Al doilea pilon este cultura media a celebrității superficiale. Al treilea e internetul: în ciuda numeroaselor sale avantaje, webul servește ca un canal pentru narcisismul individual. În fine, creditele obținute ușor transformă visele narcisiste în realitate. Inflația narcisistă a egoului a fost geamănul cultural al inflației creditelor. Amândouă reprezintă niște bule, dar bula creditelor a explodat prima.⁶

Aceasta este o descriere a societății americane ce va supăra mulți cititori, care s-ar putea să vadă o strategie de tipul „dă vina pe victimă” în spatele reproșurilor privind parentingul și obiceiurile de a cheltui. Dar creșterea narcisismului în Statele Unite și în alte state dezvoltate nu a fost rezultatul unui accident ce nu putea fi evitat. După avertismentul lui Lasch din anii '70 și apoi după lucrarea de referință a lui Robert Putnam din anii '90 cu privire la „joaca de unul singur” (tendința generală a americanilor de a face în mod individual ceea ce făceau cândva în grup) și multiplele studii transnaționale referitoare la studenți făcute de-a lungul ultimelor decenii, creșterea izolării

sociale și ascensiunea simultană a narcisismului n-ar fi trebuit să fie o surpriză⁷. Ascensiunea narcisismului înseamnă creșterea stimei pe care o avem pentru noi înșine în paralel cu slăbirea legăturilor cu ceilalți, o combinație teribilă între accentuarea iubirii de sine și diminuarea iubirii pentru cei din jur.

Poate cel mai clar exemplu al efectului narcisismului asupra vieții politice a fost faptul că americanii au îmbrățișat tot mai mult figuri politice narcisiste, în special la nivel național. Tradițiile anterioare de stoicism în politică reprezentaseră o binecuvântare ambiguă, o cale de a ascunde slăbiciunile medicale și morale ale conducătorilor, de la Franklin Roosevelt până la John F. Kennedy și la Richard Nixon. Dar ideea că fiecare candidat la o funcție publică la nivel național trebuie să fie o persoană cumva autentică sau cu care să poți empatiza a devenit un curent îngrijorător în politica americană imediat după Războiul Rece. Scriitoarea Joan Didion a surprins această nouă sensibilitate în 1992, când a observat că Bill Clinton, candidat prezidențial la acel moment, vorbea despre greutățile pe care le avusese în copilărie cu regularitate și „într-un mod destul de supărător, în conexiune cu problemele legate de vârsta sa adultă”.

S-a referit frecvent la „durerea mea” și, de asemenea, la „pasiunea mea” sau „obsesia mea”, în formulări precum „ar fi o parte din obsesia mea ca președinte”. A vorbit adesea, în momentele mai dificile ale campaniei sale pentru alegerile primare, despre cei care nu erau tocmai entuziasmați de ideea de a-l lăsa să-și realizeze pasiunea sau obsesia ca despre niște „oameni care nu mă cunosc”, precum și despre nevoia de „a-i face pe oamenii din afara statului Arkansas să mă cunoască așa cum mă cunosc cei de aici”.⁸

Aceasta a fost încercarea campaniei lui Clinton, după cum a scris Didion, de a crea „un personaj mai interesant din punct de vedere dramatic decât un candidat, o personalitate atât de atent construită în jurul propriilor fracturi, încât adesea starea sa cea mai profundă a părut mila de sine”. Până în anii '90, asta nu ar fi fost o caracteristică pe care votanții să o aprecieze în mod deosebit la un posibil conducător suprem.

Dar Bill Clinton era doar un avertisment timid cu privire la lucrurile care urmau. Nu se poate vorbi despre creșterea narcisismului în viața publică americană fără să se vorbească despre ascensiunea lui Donald Trump și despre cultul personalității creat în jurul lui în timpul mandatului, de care a continuat să fie înconjurat și după ce a pierdut. Trump a fost descris în numeroase rânduri de medici, de colegii care l-au cunoscut și chiar de propria nepoată – ea însăși psiholog clinician – ca narcisist⁹. Însă chiar și într-un mediu plin de celebrități narcisiste, Trump a ieșit în evidență în 2016 nu doar prin amorul-propriu, ci și prin ostilitatea manifestată față de oricine i-ar fi amenințat egoul. Cei care îl urmăriseră pe Trump în zecile de ani cât fusese o celebritate de tabloid știau că persoana sa publică se caracteriza prin tot soiul de afirmații bizare și deplasate, minciuni sfruntate și atacuri nemiloase asupra oricui i-ar fi stat în cale, inclusiv asupra propriei familii. Surpriza a fost măsura în care milioane de americani au îmbrățișat și au recompensat acest tip de comportament.

Candidații politici sunt întotdeauna într-o oarecare măsură celebrități, mai ales de când televiziunea a devenit o parte indispensabilă a campaniilor politice. Zilele când cineva precum William McKinley putea candida la președinție de pe veranda casei sale s-au dus de mult, nu doar în Statele Unite, ci și în orice țară care dispune de electricitate. Dar a existat și o perioadă, nu cu foarte mult timp în urmă, când era de neconceput ca cineva atât de disfuncțional precum Trump să supraviețuiască în politica americană modernă. Chiar și politicienii americani cei mai egocentrici trebuiau să-și privească candidatura ca pe o chemare la îndeplinirea unei îndatoriri publice. Candidați cu o înfățișare atrăgătoare, care avuseseră tot felul de privilegii sau se bucuraseră de faimă, precum JFK sau Ronald Reagan, tot se preocupaseră să arate că au lucruri în comun cu potențialii alegători, recurgând nu de puține ori la autoironie. Trump s-a plasat împotriva acestei tradiții, preamărindu-se pe sine în termenii cei mai direcți și exagerați, care i-ar fi măturat de pe scena publică americană pe candidații anteriori: „Doar eu pot rezolva asta”, „Eu sunt elita”, „Sunt invidioși pe mine”.

Oricare ar fi fost lipsurile personale ale lui Trump, lucrul cel mai îngrijorător din perspectiva stabilității democratice a

fost să vedem cât de mulți americani păreau să se identifice cu el. Alegători obișnuiți au petrecut ore întregi ascultându-i litaniile care alternau lamentările narcisiste cu autoadularea, după care au spus despre el, un om care prin avere și stil de viață nu seamănă cu aproape niciun alt american, că e unul dintre ei¹⁰. După cum scria Eliot Cohen, cea mai tulburătoare posibilitate nu este că acești votanți au fost păcăliți de Trump, ci că *aveau dreptate*, că erau în bună măsură la fel ca Trump. „Cultura americană”, scria el la începutul anului 2016, este „mai urâtă, mai nihilistă și mult mai puțin inhibată decât a fost vreodată. Funcționează alternând perioade de cinism și isterie, iar acum ni l-a dat pe Trump”. Este, argumenta Cohen, un simptom al putreziciunii culturale și morale și, indiferent de patologiile personale ale lui Trump, ascensiunea lui „a fost doar unul dintre multiplele semne că ceva a mers teribil de prost în cultura noastră populară”¹¹.

Nu toți cei care au votat cu Trump erau niște narcisiști, așa cum nu toți cei care au votat împotriva lui erau Maica Tereza, iar liberalii americani au propriul brand de disfuncții narcisiste și de venerare a celebrității. Adularea fostului președinte Barack Obama, de exemplu, a devenit uneori imposibil de distins de un cult al personalității, ca, de pildă, atunci când *Newsweek* a publicat un editorial care se referea la al doilea mandat al lui Obama prin expresia „A Doua Venire”. Ne-am putea gândi că nu era mai mult decât o alegere editorială nefericită, numai că același redactor-șef al revistei *Newsweek*, Evan Thomas, saluta prima alegere a lui Obama spunând la MSNBC că „într-un fel Obama se află deasupra națiunii, deasupra lumii, e un fel de Dumnezeu”¹².

Un alt exemplu mai puțin serios, însă deconcertant a fost faptul că Marianne Williamson, guru de self-help, a ajuns pe scenă la dezbaterile pentru alegerile primare ale Partidului Democrat din 2020, un spectacol posibil doar pentru că Williamson, o autoare foarte populară înainte de campania prezidențială, a reușit să treacă ștacheta foarte joasă a rezultatelor din sondajele de opinie necesare pentru a se califica. Williamson a participat la primele două runde de dezbateri, iar campania ei a durat mai mult decât cele ale câtorva veterani ai partidului, în ciuda anumitor declarații fanteziste, cum ar fi cea cu privire la „iubirea pe care trebuie să o exploatezi în scopuri politice”.